

ASPECTE SEMIOLINGVISTICE ȘI FUNCȚIONALE ALE LECTURII MULTIPLE A TEXTULUI LITERAR

Silvia GUȚU

Universitatea de Stat din Moldova

În prezentul articol ne propunem realizarea a două obiective: a) contextualizarea aspectelor teoretice, vizând textul și lectura sa intertextuală și b) ilustrarea practică a mecanismului de funcționare a modelului teoretic, având ca și corpus de lucru textul «La Quarantaine», scris de J.-M.G. Le Clézio.

Cuvinte-cheie: text, textualitate, intertextualitate, lectură intertextuală, lector.

SEMIO-LINGUISTIC AND FUNCTIONAL ASPECTS OF THE PLURAL READING OF THE LITERARY TEXT

In the following article, we propose to conduct two approaches: a) a contextualization of the theoretical aspects of the text and of the intertextual reading and b) an applicative presentation of the theoretical model, projected on the text «La Quarantaine» of J.-M.G. Le Clézio.

Keywords: text, textuality, intertextuality, intertext, intertextual reading, reader.

La etapa actuală a cercetărilor din domeniul teoriei lecturii și a intertextualității, lectura intertextuală este încă în căutarea unei ipoteze integratoare, care să explice, de pe poziții semiolingvistice, dialogismul text – text, realizat în cadrul spațiului intertextual, pe de o parte, relația text – lector, pe de altă parte și, nu în ultimul rând, complementaritatea dintre explicare, comprehensiune și interpretare în timpul interlecturii. În acest context, ne propunem un model interacționist, preconizând în toate momentele conlucrarea intertext – text – lector, pe linia M.Riffaterre – U.Eco – M.Călinescu, dar cu completări, care ne vin de la alți autori (H.R. Jauss, W.Iser, G.Genette) sau care sunt rezultatul observațiilor și reflecțiilor noastre asupra fenomenului, precum: deplasarea atenției de la lectorul model la lectorul real, introducerea termenilor de „plurivectorialism intertextual” și „nucleu radiant”, identificarea criteriilor de existență a intertextemelor, abordarea lecturii intertextuale prin reluarea în spirală. Vom încerca să elucidăm teoria și practica lecturii intertextuale, bazându-ne pe complementaritatea între cele trei lecturi, corespunzând, respectiv, comprehensiunii, interpretării și aplicării, prin care se produce semioza textuală. Intenția modelului nostru este de a pune în evidență complexitatea fenomenului studiat, precum și cvasiglobalitatea lui, prin încercarea de a ordona variabilele acesteia. Modelul se vrea doar unul interpretativ, care să poată fi aplicat pe diferite corpusuri literare în procesul lecturii intertextuale.

Pentru a descrie cum un text își programează lectura sa intertextuală, vom utiliza o abordare „comprehensivă”, de natură semiolingvistică, o viziune „interpretativă”, de tip hermeneutic și, respectiv, o abordare „metalingvistică” de natură axiologică. Dimensiunea pragmatică intervine de fiecare dată când textul este raportat la lector.

În centrul modelului nostru teoretic situăm (1) **textul literar**, care, în viziunea noastră, este o **entitate semiotică, de natură lingvistică, caracterizată prin textualitate, transtextualitate și literaritate, parte a unui proces de comunicare, în și prin care se constituie ca (macro)semn sau complex semnic verbal și ca purtător al sensului plural**.

Prin textualitate înțelegem totalitatea aspectelor care conferă unei unități comunicaționale calitatea de text și care se constituie prin conlucrarea „forțelor centripete, care asigură unitatea și ireductibila singularitate a unui anumit text” [1, p.19]. Pentru că textul este o entitate polidimensională, de existența lui răspund atât factori de natură lingvistică (coerența, coeziunea), cât și factori de natură extralingvistică, care sunt, de altfel, mai numeroși (intenționalitatea, acceptabilitatea, informativitatea, situaționalitatea). Acești factori sunt în relație de intercondiționare și nu se identifică numai ca semne cuprinse în textura lingvistică, ci și dincolo de aceasta, în registrele emiterii și ale receptării, ca manifestări specifice utilizatorilor de limbaj. Termenul „transtextualitate”, propus de către G.Genette [9] cu referire la transcendența textuală și preluat ulterior în lucrările lui J.-M. Adam [1, p.19] pentru a denumi forțele centrifuge ale textualității, desemnează diferitele modalități în care textul intră în relație manifestă sau implicată cu arhi-, para- sau intertextul său. Literaritatea, în această lucrare, este definită, *stricto sensu*, drept proprietatea unui text coerent de a avea funcționalitate estetică.

Înțelegerea textului literar este posibilă numai prin plasarea lui într-un cadru de percepere a altor texte, în intertext. Proprietate inerentă oricărui text literar, intertextualitatea rupe linearitatea textului, deschizându-l

către intertextul său, iar prin el, către Textul Infinit Universal, prin interferențe, punți de dialogism, convergențe sau paralelisme, actualizate prin variate forme și procedee lingvo-poetice, pe care le numim (2) **intertexteme**. Identificarea, interpretarea și evaluarea intertextemelor la oricare dintre nivelurile textului (paratextual sau intratextual) se realizează în baza unei lecturi și competențe specifice, pe care le calificăm drept intertextuale.

Dintre multiplii termeni utilizați pentru desemnarea unității intertextualității, care servește drept indiciu al coexistenței în aceeași secvență textuală a unui text și a unui intertext și care ar fi capabilă să declanșeze o lectură intertextuală, reținem termenul *intertextem*, alegere condiționată, bineînțeles, de locul privilegiat al acestui concept în teoria intertextualității actuale și de implicațiile lui determinante în analizele practice.

Termenul „intertextem” – creat după modelul altor unități lingvistice acceptate definitiv (*fonem, morfem, textem* ș.a.m.d.) – a fost introdus în teoria intertextualității de către K.Sidorenko și desemnează realizarea textuală concretă a intertextualității. În albia cercetărilor teoreticeanului rus, definim **intertextemul** ca **element relațional al unuia dintre nivelurile textului – grafic/fonetic, lexematic, gramatical (morfematic, morfologic, sintactic), prozodic (ritmico-intonațional), stilistic, compozițional – implicat în actualizarea dialogismului intertextual**.

Caracterul relațional presupune că unitatea desemnată devine intertextuală doar în cazul existenței unui *spațiu intertextual* – **intertextul** – iar informația despre apartenența sa la textul-sursă este un indiciu categorial al intertextemului de orice tip și nivel. Identificăm următoarele trăsături categoriale ale intertextemului:

- 1) pașaportizarea în baza unui text-sursă concret;
- 2) stereotipizarea și reproductibilitatea segmentului (fără a exclude variativitatea);
- 3) intertextualitatea, adică capacitatea de a servi drept element coeziv și coerent între text și intertextul său/intertextele sale, simbolizând doar prezența unuia în altul, dar și inseparabilitatea lor: textul nu poate fi citit și nu capătă sens decât raportat la intertext.

Anume termenul *intertextem* ni se pare cel mai reușit pentru desemnarea unității intertextualității, iar din multitudinea intertextemelor existente considerăm că **citatul, aluzia și referința** posedă toate cele trei caracteristici obligatorii unui intertextem, enunțate anterior și care materializează „o relație de coprezență a două sau mai multe texte, adică eidetic, prin prezența efectivă a unui text în altul” [9, p.8]. Intertextemele sunt actualizatori ai relațiilor plurivectoriale ale unui text individual (**Ti**) cu alte *n* texte (numărul textelor constituind intertextul lui **Ti**, fiind totuși limitat de structura **Ti**), cu care dialoghează nemijlocit, formând un **nucleu radiant** – intertextul lui **Ti**. Vom numi acest tip de intertext *intertext-prim(ar)* al **Ti**. La rândul lor, textele aflate în dialog intertextual actualizat la nivel de formă și/sau conținut vor deveni nuclee pentru alte constelații intertextuale, care vor constitui *intertextul secund(ar)* al **Ti**. Uneori, după cum menționează M.Călinescu [5, p.41-42], acest intertext secund poate fi mai profund și mai important pentru construirea sensului textual. Este vorba de o intertextualitate dublu ascunsă, actualizată indirect/mediat în **Ti**. Se vor constitui în așa mod câteva constelații intertextuale, care vor orbita în jurul lui **Ti**, distanța intertextuală constituind un factor important în procesul de comprehensiune – interpretare – evaluare al **Ti**. Este important să menționăm că ceea ce se constituie ca forță centrifugă la nivel de text individual (intertextualitatea) se transformă în forță centripetă la un nivel intertextual (intraintertextualitatea). Intertextemul, ca mijloc de realizare a intertextualității, asigură coeziunea și coerența noului nivel astfel identificat, cel al Intertextului. Dacă M.Riffaterre definește intertextul ca și „corpus nedefinit” de texte declanșate în memoria cititorului de fragmentul pe care îl are în fața ochilor, adică un complex de „asociații memoriale”, care pot fi mai mult sau mai puțin întinse și bogate, în funcție de cultura cititorului [17, p.4-7], în viziunea noastră numărul textelor, care constituie corpusul de referință al **Ti**, este limitat și totodată impus de *intentio operis*. Putem însă continua, apropiindu-ne de poziția lui M.Riffaterre și R.Barthes, cu un comentariu important, care va introduce o dimensiune nouă în temporalitatea lecturii intertextuale: *lectura în amonte*, spre texte, care cronologic urmează textului individual **Ti**.

Următorul element al modelului nostru este (3) **lectorul**, pe care îl percepem ca entitate empirică, care trăiește într-o anumită realitate social-istorică, are anumite determinări psihologice, religioase, culturale, este deținător al unei competențe lingvistice, care include competența textuală, și al unei competențe enciclopedice, care conține, în mod obligatoriu, și o competența intertextuală.

Un model distinctiv al interacțiunii text – lector, care se interesează în egală măsură de actul lecturii și de lector, poate fi găsit în teoria „lectorului implicit”, elaborată de către W.Iser, care are meritul de a fi deplasat accentul spre studiul modului în care un text organizează și dirijează lectura, pe de o parte, iar, pe de altă parte, spre studiul modului în care lectorul reacționează în plan cognitiv la parcursurile impuse de către text.

În cercetările recente însă accentul se deplasează spre studierea lectorului real, persoană concretă, care a citit anumite texte și a produs diverse mărturii de lectură. Spre deosebire de lectorul din modelele lui W.Iser și U.Eco, lectorul real e dotat cu o identitate socioculturală precisă. Deși lectorul real pare o entitate non-conceptualizabilă, P.Cornea identifică două categorii de lectori reali, care „excepează de la regula generală a manipulării capricioase și nonpredictibile a textului”: criticul și expertul. Criticul vizează elucidarea sensului textului și aprecierea valorii ei estetice; expertul tinde spre cunoașterea obiectivă a textului, încercând să înțeleagă și să explice, nu să evalueze. Lingvistul român I.Guțu stabilește trei tipuri de receptare estetică, care stau la baza identificării a trei tipuri de receptori/lectorii reali: a) minimă sau inițială, bazată doar pe competența lingvistică, ceea ce nu va permite perceperea resorturilor implicite ale textului; b) medie sau avansată, unde codul lingvistic este suplimentat de diversitatea competențelor de profil sau de ansamblul de aptitudini ale subiectului receptor; c) maximă sau științifică, prin care competența enciclopedică este canalizată asupra cercetării concrete a unui domeniu, sistem literar, idiolect, text [11]. Vorbim astfel despre receptorul neavizat, receptorul avizat și receptorul superavizat.

În acest studiu ne concentrăm asupra lecturii concrete a lectorului real, posesor al unei competențe de lectură, care tinde spre Lectorul Avizat sau chiar Superavizat.

În fața unui intertextem, lectorul poate lua una dintre următoarele atitudini: a) va continua lectura pentru a parcurge până la urmă textul, intertextemul fiind „fagocitat” de către text (fagocitarea este o operație de asimilare a necunoscutului de către cunoscut; ea se realizează prin încercări succesive, modificări de ipoteze până când se obține o adaptare perfectă a detaliului rebel la cotext [7, p.181]; b) va plănuși să citească textele ce constituie intertextul textului **Ti**; c) va citi textul **Ti** din prisma intertextului său, parcurgând mereu un *du-te-vino* între text și intertextul său prin manipulare simbolică (lectorului i se cere să nu se limiteze la performarea sensului literal, ci să instaureze ordinea inteligibilului într-un context perturbat de o predicție insolită) sau prin inferența multiplă, văzută ca travaliu cognitiv, declanșat pe rezolvarea dificultății, introdusă de către intertextem, pe baza utilizării mai multor ipoteze în lanț (această procedură reprezintă maximumul prestației lectorale și poate fi performată doar de un lector exersat); d) i se va dezvolta un interes independent pentru intertextul textului **Ti**, e) va reveni la **Ti** pentru a analiza ce l-a făcut pe autor să selecteze anume acest intertext pentru textul dat; f) își va concentra atenția, pentru a compara, pe alte intertexte mai mult sau mai puțin relevante, dezvoltând un interes separat pentru ele etc.

Variantele expuse reflectă comportamentul lectoral al cititorului cu competență minimă (a, b), medie (c,e) și maximă (c-f) de lectură. Lectorul intertextual este unul cooperant, cooperarea presupunând activarea competenței intertextuale. Lectorul trebuie să-și acomodeze propria sa enciclopedie specificității textului, producând continuu inferențe pentru a reduce inevitabila distanță între ceea ce posedă în repertoriu și ceea ce se întâmplă în text; el umple golurile, spațiile albe, pe care textul le-a revelat sau pe care autorul le-a lăsat așa în mod intenționat ca să poată lua inițiativa „deschiderii” textului, a decriptării, a interpretării. Lectorul conlucrează cu mecanismul semnificării textului, el actualizează intertextul textului. La această etapă, lectorul „negociază sensul” textului. La o primă fază, el încearcă să gasească un „cadru semantic ipotetic” [7, p.179], apt să coordoneze, să implice și să dea maximum de relevanță fiecărui intertextem. La o a doua fază de „negociere”, lectorul formează „unități concludente de sens” [Ibidem]. Cea de-a treia etapă, a „negocierii sensului”, constă în formarea macrostructurilor, prin acomodarea sensului intertextemului la sensul global al textului.

Și ultimul element al modelului de lectură pe care îl propunem și care necesită a fi configurat este cel de (4) **lectură multiplă și lectură intertextuală**.

Lectură, în sens tradițional etimologic, înseamnă descifrarea sistemului de semne scrise, care constituie un text și înțelegerea (decodarea) ansamblului de elemente comunicate în acest fel. Pornind de la acest înțeles general acceptat, cuvântul a căpătat și sensul de interpretare a unui text literar. Capacitatea de a crea mai multe puncte de vedere cu privire la scriere, de a judeca și înțelege în mai multe feluri provine din caracterul ei multifuncțional, din diversitatea nivelurilor și mesajelor cuprinse. Una dintre trăsăturile constitutive ale literaturii fiind tocmai diversitatea mesajelor, ambiguitatea înțelesului, caracterul său de operă deschisă, spre deosebire de scrierile științifice, de exemplu. Rezultă că lectura (inclusiv în sensul de interpretare) este etapa finală, de o indiscutabilă importanță, a existenței textului. Nu există lectură, ci doar relectură, întrucât sensurile găsite în procesul decodării textului nu sunt întâmplătoare, ci guvernate de preconcepții, informații anterioare, nivel cultural.

Pornind de la premisa că orice definiție este aproximativă și provizorie, definim **lectura multiplă** ca **totalitatea activităților perceptivă, cognitive și metacognitive, de valorizare și ierarhizare, efectuate de către lector în scopul comprehensiunii, interpretării și evaluării sensului plural al textului**.

Oricare ar fi modalitatea și mijlocul de transmitere, lectura este comunicare de la autor la lector, ea reprezentând, simultan și succesiv, toate elementele comunicării, deoarece lectura este comunicatul, comunicantul, comunicarea și ea dă naștere unui informat: lectorul, care, la rândul său, este cel care creează lectura. Lectura este un act de reciprocitate. Prin lectură, omul încearcă să capteze și să descifreze un mesaj care, ca în orice sistem de comunicare, înseamnă determinarea unui sens. Lectura este cea care îmbogățește și re-creează textul: „semnificația pe care o dă autorul textului este doar una din semnificațiile experimentale ale operei în ansamblul ei, operă care cuprinde și elemente de semnificație postulate în mod inconștient. Opera literară, ca realitate activă, receptată estetic, reprezintă o contopire a intenției autorului cu receptarea cititorului” [10, p.117]. Lectorul desăvârșește textul în direcția propriei sale personalități. Totuși, textul nu autorizează lectorului orice lectură. „A citi nu înseamnă a da curs liber capriciilor propriului delir interpretativ”, pentru că „dacă am putea citi orice în oricare text, textele ar deveni sinonime” [14, p.181]. După R.Barthes, o lectură, pentru a fi legitimă, trebuie să respecte *criteriul de coerență internă*: lectura trebuie să ofere tabloul clar și ordonat al tuturor componentelor textului în interdependența lor [4, p.20]. Principiului coerenței interne i se alătură cel al *coerenței externe*, formulat de către P.Ricoeur: lectura nu poate veni contra unor date obiective (biografice, istorice, culturale etc.), pe care le avem despre text: „o interpretare nu poate fi probabilă sau mai probabilă decât alta. Există criterii de superioritate relativă” [16, p.202]. Vom completa lista cu următoarele criterii, de valoare operatorie, cu aplicație destul de largă, deduse de către P.Cornea [7, p.262-264]: a) *criteriul relevanței* – accentuează ideea că grilele exegetice nu pot fi adoptate independent de text (trebuie preferată perspectiva care „actualizează”/„rezolvă” cel mai mare număr de componenți textuali; b) *criteriul pertinentei* preconizează un standard de lucru, care ar trebui acceptat fără discuție (respectarea scrupuloasă a tuturor constrângerilor textului, fidelitatea față de „chei”, instrucțiuni, repere tematice; c) *principiul istoricității* susține că orice interpretare este datată, produsă de un subiect istoric, care extrapolează coordonatele epocii, societății, culturii și, evident, d) *principiul intertextualității*, care afectează lectura în măsura în care aceasta nu este niciodată o confruntare directă cu textul, lipsită de o cunoaștere prealabilă, ci se raportează, fie și implicit, la lecturile precedente.

Pentru a găsi soluția problemei legate de legitimitatea lecturilor posibile, ne vom ralia abordării semiotice, care se fondează pe constatarea că lectura este în mare parte programată de text. Textul furnizează un mod de lectură la care lectorul trebuie să fie atent. Reluând o celebră expresie a lui U.Eco [8], vom afirma că lectorul are față de text o datorie „filologică”: el trebuie să repereze cu precizie maximă indicațiile autorului.

Lectura intertextuală este o activitate perceptivă complexă, de comprehensiune, interpretare și valorizare a sensurilor, de integrare a textului în intertext. În procesul lecturii, așa cum o percepem noi, textul pe care îl lecturăm și pe care, prin lectura noastră, îl construim, există în cadrul unei largi relații cu alte texte, există într-o arie a intertextualității, care orientează lectura.

La o primă etapă, lectorul este pus în situația de a recunoaște intertextemul, care asigură dialogismul textului-țintă cu intertextul/intertextele sale și realizează comprehensiunea sensului. La această etapă, lectura intertextuală devine un sistem specific de abordare a textului, orientat pe mai multe niveluri de conținut. Regulile pe care le presupune lectura sunt mai ales lingvistice, deoarece lingvistica încearcă să înțeleagă ambiguitatea introdusă de intertextem, analizându-l și decodificându-i semnificațiile. Considerăm că și această lectură reprezintă un pas al interpretării, selecția unor sensuri fiind posibilă de la această primă lectură.

La cea de-a doua lectură – hermeneutică – se reconstituie sensul intertextemelor separate în lumina întregului, și viceversa. La această etapă, lectorul efectuează operații de contextualizare – decontextualizare – recontextualizare a intertextemului. Prin *contextualizare* înțelegem operația mentală de identificare a sursei și a sensului original al intertextemului; *decontextualizarea* presupune ruperea de contextul original, iar prin *recontextualizare* vom înțelege totalitatea modificărilor formale și semantice ale intertextemului, operate în cadrul textului-țintă. Un enunț, înscris într-un alt ansamblu textual, este supus unei activități transformatoare. Prin urmare, lectorul trebuie să aplice o nouă strategie de lectură, pentru că el citește un alt text. În optica intertextuală, nu trebuie să vedem un text ca un produs finit, dar ca un fenomen circular și temporal ale cărui legături interne formează un mozaic nepuizabil. Intertextualitatea nu acceptă lectura de consum și lectorul pasiv.

La o a treia etapă, conceptualizată de H.R. Jauss [12] ca lectură critică, lectura intertextuală contribuie la valorizarea textului. Astfel, lectura intertextuală se vrea lectură integratoare, fiindcă integrează textul individual în Textul Universal și, în același timp, asigură dialogul dintre textul literar și textul cultural.

Din multitudinea conectorilor intertextuali, vom cerceta citatul, intertextem care este, în viziunea multor specialiști în domeniu (A.Compagnon, N.Piégay-Gros, N.Fateeva, G.Genette *et alii*), exemplul cel mai vădit al referirii intertextuale, care, într-un anume sens, concentrează și reduce la esență practica intertextuală.

R.Barthes, în versiunea maximalistă a intertextualității, definește citatul ca împrumut al unui fragment al textului-sursă de către textul-țintă, iar textul devine o „șesătură nouă de citate vechi” [3]. Citatul, în viziunea cercetătorului, este peste tot, nu are caracteristici care ar permite să-l deosebim de ne-citat: „Tot textul este un citat fără de ghilimele” [*Ibidem*].

În definirea citatului, ne bazăm însă pe concepțiile mai restrictive, dar constructive ale lui L.Jenny și M.Riffaterre, care se interesează de acest fenomen de pe poziția lectorului. Citat nu este orice împrumut textual, ci doar cel care se caracterizează prin similitudine structurală cu fragmentul corespunzător al textului-donator. Prin urmare, textul nu poate fi un citat fără de ghilimele. Citatul este o anomalie, care blochează dezvoltarea textului. De pe poziția lectorului, aceasta înseamnă că dacă în timpul lecturii-interpretării textului se întâlnesc fragmente de text neînțelese, neclare – „agramaticalități” (M.Riffaterre) – procesul de comprehensiune se ramifică. În primul caz, agramaticalitatea poate fi clarificată prin analiza mai profundă a structurii semantice a textului, care permite rezolvarea problemei de comprehensiune întâlnite (atunci analiza intertextuală e de prisos). În al doilea caz, când fragmentul nu poate căpăta o motivare suficientă din logica povestirii, el se transformă în anomalie care, pentru motivarea sa, impune lectorul să gasească o altă logică, altă explicație decât cea care poate fi găsită în text. Iar căutarea acestei logici, explicații se îndreaptă în afara textului, în spațiul intertextual.

În această ordine de idei, definim **citatul** ca **intertextem, element de text străin, perceput de către lector ca segment textual, inclus în mod voluntar de către scriitor în textul propriu, care perurbă dezvoltarea lineară a textului și care își găsește motivația, care îl integrează în textul-țintă, în afara acestuia, adică în spațiul intertextual.**

Citatul este perceput ca element de „text străin”, inclus în mod voluntar în textul auctorial. În calitate de „element textual” poate apărea orice unitate a textului, cu alte cuvinte – parte a textului la nivel formal: de la citatul-grafem/fonem până la citatul-text. Indicația „străin” și „propriu” în definiție înseamnă că în afară de transpoziția formală se realizează și o anumită transformare a sensului (de la zero la infinit), iar „auctorialul” se afirmă prin depășirea/negarea „străinului”.

În viziunea noastră, citatul nu poate fi decât intenționat, intenționalitatea fiind direct legată de caracterul autodeclarativ al citatului. Citatul, perturbând linearitatea lecturii, stimulează astfel de incursiuni intertextuale ale lectorului care, fiind corect operate, contribuie atât la restabilirea sensului global al textului, cât și la îmbogățirea lui. Dacă e să ne referim la spațiul intertextual, care unește diferite tipuri de texte, remarcăm că textul literar nu posedă potențialul intertextual maximal. Cel mai mare apel la acest spațiu este rezervat textului științific.

În textul-țintă, citatul poate fi marcat formal, dar poate fi și inserat implicit, fără de mărci diferențiale. În așa caz, vom vorbi despre plagiat. Citarea marcată poate fi precedată de practici semnificative, care acompaniază lectura, de exemplu marcarea prin diferențierea în tip, format sau culoare a caracterelor tipografice, diferențiere prin punerea în pagină (diferențe de câmp, de spațiu între rânduri), diferențiere prin punctuație (sublinieri, ghilimele, paranteze, două puncte). Atestăm exemple în care citatul este inserat implicit, fără de mărci diferențiale. În așa caz, vorbim despre plagiat. Totuși, nu orice citat disimulat ține de plagiat, deoarece, prin definiție, nu există decât citate manifeste, există reutilizări literare nedeclarate care pot să nu fie intenționate. Pentru astfel de cazuri, rezervăm termenul de reminiscență, care ține de memoria intertextuală involuntară și care devin cunoscute în urma cercetărilor sursologice.

Pentru a ilustra mecanismul de funcționare a modelului elaborat, vom recurge la textul «La Quarantaine» de J.-M.G. Le Clézio, în care remarcăm un număr impunător de intertexteme, provenind dintr-un corpus format din textele scriitorilor preferați ai autorului: Rimbaud, Baudelaire, Verlaine, Longfellow. Dată fiind abundența citatului, textul le clézian în sine poate fi punct de plecare pentru o teorie a citatului – ca act de limbaj de mare complexitate semantică și pragmatică, dar și ca performanță intertextuală prin care discursul personal se lasă traversat de alteritate. Din multitudinea tipurilor existente, vom analiza citatul cu reluare literală a modelului și atribuire precisă, care se prezintă ca fiind cea mai pură formă a citării, „operator trivial al intertextualității” [6, p.44], marcat prin ghilimele sau cursiv. Recunoașterea citatului nu depinde doar de competența lectorului, de nivelul de cultură sau de memoria sa, dar trece prin diferite mărci formale.

Să analizăm acest tip de citat, atestat în [15], la pagina 370, unde autorul reia integralmente textul poetic al lui Longfellow:

Quand je commence à lire, je vois son visage qui s'éclaircit. Ses yeux brillent plus fort, il me semble qu'elle respire plus librement? Je lis *La cité de la mer*, et les mots écrits par Longfelloz le 12 mai entrent en elle, dénouent ses peines et lavent son esprit. [...]

*The panting City cried to the Sea,
I am faint with heat, – O breathe on me!
And the Sea said, Lo, I breathe! but my breath
To some will be life, to others death!
As to Prometheus, bringing ease
In pain, come the Oceanides,
So to the City, hot with the flame
Of the pitiless sun, the east wind came.
It came from the heaving breast of the deep,
Silent as dreams are, and sudden as sleep.
Life-giving, death-giving, which will it be;
O breath of the merciful, merciless Sea? [15, p.370]*

Așa cum semnalăm anterior la o **primă lectură**, lectorul recunoaște intertextemul, care asigură dialogismul textelor și realizează comprehensiunea sensului. În cazul nostru, prin utilizarea citatului, se întrerupe linearitatea secvenței textuale, lectorul fiind în fața unei discontinuități formale evidente, datorate eterogeneității codului lingvistic folosit. Citatul în cauză poate fi calificat drept intertextem, fiindcă el satisface cele trei criterii categoriale înaintate față de el, și anume:

1. *Pașaportizarea în baza unui text-sursă concret.* Citatul în cauză se prezintă ca un semn textual simbolic cu indicii săi lingvistici (numele autorului, titlul textului-sursă) și tipografici (italic) respectivi: «Je lis „La cité de la mer”, et les mots écrits par Longfellow le 12 mai 1881 entrent en elle, dénouent les peines et lavent son esprit» [15, p.370]. Ne pare interesant faptul că autorul traduce titlul original al textului „The City and the Sea” în «La cité de la mer», iar citarea textului propriu-zis rămâne în original. Pentru lectorul necunoscător de limbă engleză titlul francez afișează tema textului și oferă o cheie de lectură, iar dificultatea textuală este rezolvată prin fagocitare [7, p.181], operație de asimilare a necunoscutului de către cunoscut. Adaptarea intertextemului, care se prezintă ca un detaliu rebel, la cotext se va face doar în baza informației oferite de către titlul tradus în limba textului-țintă. Pentru lectorul competent, numele autorului constituie o marcă esențială a citatului, deoarece aici se reunesc recunoașterea apartenenței unui text la ansamblul unei opere și punerea în relație a textului cu personalitatea istorică, desemnată de acest nume. Locul privilegiat al poetului american în textul le clézien se explică prin interesul comun al celor doi mari scriitori: dacă Longfellow înveșnicește în textul „Evangeline” evenimente legate de deportarea acadienilor din America, Le Clézio înscrie în «La Quarantaine» istoria domilor (les Doms) din India. Chiar dacă nu atestăm în textul lui Le Clézio nicio trimitere explicită la textul menționat, prezența numelui și a textului autorului american trasează linii paralele între aceste două texte: dragostea lui Léon pentru Surya amintește de dragostea pură și fidelă, resimțită de către Evangeline pentru Gabriel [...]. Evangeline este purtătoarea unei flăcări a dragostei și a speranței eterne nu doar pentru urmașii cadienilor, victime ale deportării, dar pentru toți cei care caută cu disperare un sens existenței vide. Numele autorului devine, la rândul său, intertextem, actualizator al unui dialogism virtual secund(ar).

2. *Stereotipizarea și reproductibilitatea segmentului.* Textul este reprodus literalmente și integral. Reluarea integrală a textului este datorată în mare parte specificului formal al textului poetic.

3. *Intertextualitatea.* Citatul servește drept element coeziv și coerent între textul-sursă și textul-țintă, simbolizând doar prezența unuia în altul, dar și inseparabilitatea lor. Suntem în fața unui dialogism actualizat prin intermediul citatului, textul „The City and the Sea” constituid intertextul prim(ar) al textului «La Quarantaine». Textul „Evangeline”, scris de același autor american, va constitui intertextul secund(ar) al textului francez, dialogismul fiind asigurat prin recurență tematică. Conturarea celui de-al doilea intertext este pe măsura lectorului superavizat, posesor al unei competențe de lectură critică.

La cea de-a **doua lectură**, pe care o calificăm ca fiind hermeneutică, lectorul trebuie să reconstituie sensul intertextemului în lumina întregului, și viceversa. La această etapă, lectorul va efectua operații de contextualizare – decontextualizare – recontextualizare a intertextemului, privit ca element constitutiv al textului-țintă cu **funcție textualizantă și semantică**.

Contextualizarea citatului este posibilă grație indicilor lingvistici, cum ar fi: nume autor, titlu, anul publicării. Următorul pas în contextualizarea citatului constă în identificarea sensului lui original. Pentru aceasta, ne propunem o analiză a izotopiilor; or, lectura, așa cum o înțelegem noi, înseamnă „a identifica izotopia(-ile)

care îl parcurge (parcurs) și a urmări, din aproape (dis)cursul(-urile) acestor izotopii" [2, p.115]. Chiar din primul vers al textului, izotopia suferinței se impune, pentru că:

<i>The panting⁺ City</i>		au în comun semul /pain/
<i>Cried⁺ to the Sea</i>		
<i>I am faint⁺ with heat⁺</i>		

Izotopia este reluată iar în versurile 7-8, unde:

<i>So to the City, hot⁺ with the</i>		au în comun același sem /souffrance/
<i>flame⁺</i>		
<i>Of the pitiless⁺ sun⁺</i>		

Cea de-a doua izotopie se constituie începând cu versul doi, iar:

<i>O breathe⁺ on me</i>		au în comun semul /change/
<i>And the Sea⁺ said, Lo, I</i>		
<i>breathe⁺</i>		
<i>the east wind⁺ came⁺</i>		

A treia și a patra izotopie prezintă rezultatul schimbării implorate de către personajul Sea al textului poetic și se construiește în jurul semului /delivery/, care poate lua forma /life/ sau /death/:

<i>To some will be life⁺</i>		au în comun semul /life/
<i>Silent⁺ as dreams⁺ are</i>		
<i>As to Prometheus⁺, bringing</i>		
<i>ease⁺</i>		
<i>Life⁺-giving</i>		
<i>O breath of the merciful⁺</i> <i>(Sea)</i>		

<i>to others death⁺</i>		au în comun semul /death/
<i>and sudden⁺ as sleep⁺</i>		
<i>come the Oceanides⁺</i>		
<i>death⁺-giving</i>		
<i>merciless⁺ Sea</i>		

Echilibrul, care se stabilește între aceste două izotopii, conferă textului o semnificație simbolică enantiosemică profundă: asemeni mării, care este atât forță protectoare, cât și forță distrugătoare, ceea ce dă viață poate să ducă și la pierzanie, iar ceea ce provoacă fericire poate provoca și suferință. Opoziția Viață – Moarte, Bine – Rău este perfect tradusă și prin utilizarea în text a două miteme – „Prometheus, bringing ease in pain” și „come the Oceanides” – care, la rândul lor, se prezintă ca intertexteme-actualizatori ai intertextului secund(ar). Conform mitului, Prometeu este pedepsit de Zeus, care răspândește în lume toate relele și nenorocirile, trimițând pe pământ Oceanidele. Autorul nu-și exprimă poziția pe care o ia în această luptă a contrariilor, alegerea aparținând lectorului. Cooperarea scriitor-lector este intensificată și de folosirea interogației retorice: „*Life-giving, death-giving, which will it be; /O breath of the merciful, merciless Sea?*”, care exersează o profundă funcție perlocutivă, încurajând lectorul să reflecteze asupra vieții și caracterului ei imprezvizibil. Răspunsul implicit al scriitorului ar fi că nu poți cunoaște adevărul decât atunci când răspunzi provocărilor, când faci o alegere. Astfel, marea se constituie ca simbol enantiosemic – figură macrostructurală, constituită prin conlucrarea personificărilor (*the City and the Sea; The panting City cried; the Sea said*), antitezelor (*life/death; life-giving / death-giving; merciful/merciless*), comparațiilor (*silent as dreams are; sudden as sleep*) – pentru a simboliza viața/moartea, siguranța/pericolul, liniștea/zbuciumul, echilibrul/dezechilibrul.

Dacă la prima lectură dominantă este perceperea citatului ca element al discontinuității, la cea de-a doua lectură, cititorul cu o competență medie și maximală va percepe continuitatea în care se înscrie citatul dat prin recurența lexicală și analogia semantică, identificate în text:

a) recurența lexicală:

«La Quarantaine» [15, p.370-371]

la mer
(elle) respire
(les mots) dénouent ses peines
parfaitement calme

„The City and the Sea”

the sea
breath
bringing ease
the deep silent

b) analogia semantică:

Segmentul textual, care încorporează citatul, gravitează în jurul a două seme antitetice: /souffrance/ și /libération/, generând două rețele semantice, care irigă textul și care pot forma următoarele două paradigme:

<p>/souffrance/ <i>visage de cuivre</i> <i>sombre</i> <i>visage fermé</i></p>	<p>/libération/ <i>lave</i> <i>s'éclaircit</i> <i>dénoue</i> <i>brille</i> <i>librement</i></p>
---	---

Aceleași paradigme pot fi construite și în textul citat:

<p>/pain/ <i>faint</i> <i>pain</i> <i>pitiless sun</i> <i>death</i> <i>merciless</i></p>	<p>/delivery/ <i>life</i> <i>Prometheus</i> <i>Oceanides</i> <i>breathe (4 recurențe)</i> <i>mercifull</i> <i>bring ease</i> <i>wind</i></p>
--	--

Paradigmele identificate ne permit să definim două axe semantice, pornind de la cuplurile opoziționale /souffrance/ VS /libération/ și /pain/ VS /delivery/. Putem conchide că citatul dat se înscrie perfect în spațiul textului-țintă prin ceea ce L.Jenny numește „izotopie metaforică”, care presupune că „fragmentul textual este integrat în context prin analogie semantică” [13, p.274]. Legătura intertextuală se realizează și prin prisma recurenței directe a temei, a leitmotivelor în conținutul textelor asociate și a redundanței în scopul intensificării tonalității majore a textelor care dialoghează.

Recontextualizat, citatul stabilește un fel de comuniune între Léon și Suzanne, prin intermediul analogiei stabilite între versurile lui Longfellow și personajele textului-țintă: Orașul (the City), care reclamează un suflu nou, este Suzanne, care se zbate între viață și moarte, iar Marea (the Sea), care i-ar aduce prosperitate, este Léon. La fel cum Orașul, care se sufocă sub razele distrugătoare ale soarelui, cheamă Marea în ajutor, Suzanne cere, deși tacit, cu disperare ajutorul lui Léon.

În paradigma conturată în jurul semului /delivery/ atestăm și prezența mitemului Prometheus. Prin utilizarea acestui mitem se constituie intertextul secund(ar) al textului, format din totalitatea textelor literaturii prometeismului, scrise pe tot parcursul istoric al acestei teme fundamentale. Constantă a mitemului creat de cultura greacă, arhetipul-simbol Prometeu este preluat prin capodopere de prestigiu în toate literaturile europene. Ne referim la textele *Teogonia*, *Munci și zile* de Hesiod, *Prometeu purtător al focului*, *Prometeu înlănțuit* și *Prometeu eliberat* de Eschil, *Prometeu* de Goethe, *Prometeu* de Byron sau *Prometeu dezlănțuit* de Shelley. Dublu ascunsă, intertextualitatea permite identificarea lui Léon cu personajul mitic, în care Suzanne, disperată total, vede un salvator. Lectura acestei secvențe de text permite anticiparea evenimentului dezastruos descris în excipit: ruptura și dispariția (moartea simbolică a lui Léon). Vom atribui intertextemului dat și o **funcție de anticipare a conținutului textual**. Menționăm, în acest context, că este ultimul citat din Longfellow: după ce Le Clézio înserează în textul său patru citate din diferite texte ale autorului american (p.20 – *Fata Morgana*, p.31 – *Birds of Passage*, p.308 – *The Song of Hiawatha*), intertextul longfellowean este practic epuizat. În spațiul textual, cuprins între paginile 370-540, referința la autor este doar reiterată la pagina 409 (poezia verbu-

lui este depășită de cea a naturii: « Mais le vent de Gabriel a tout balayé. Il n'y a plus de poésie. Je n'ai plus envie de lire les longues phrases un peu solennelles de Longfellow. Il me semble que même les mots de l'homme d'Aden ont disparu dans le ciel, ils ont été emportés par le vent et perdus dans la mer ») și la pagina 509, pentru a semnala că poemele marelui autor și-au pierdut semnificația și valoarea pe care o aveau cândva în viața lui Suzanne (« [...] les poèmes de Longfellow, comment pouvais-je les imaginer ici, dans une autre vie [...] »). Conchidem că acest intertext secund devine mai profund și mai important pentru construirea sensului textual.

Considerăm că am reușit să propunem o viziune integratoare, care explică, de pe poziții semiolingvistice, conceptul de lectură plurală, prin una dintre multiplele sale forme – lectura intertextuală, actualizată prin intermediul intertextemelor, pe de o parte, relația text – lector, pe de altă parte, și, nu în ultimul timp, complementaritatea dintre explicare, comprehensiune și interpretare în timpul interlecturii. Rezultatele obținute nu sunt decât niște tatonări ale terenului, iar fenomenul este încă departe de a fi cristalizat.

Bibliografie:

1. ADAM, J-M, HEIDMANN, U. *Le texte littéraire: Pour une approche interdisciplinaire*. Louvain la-Neuve: Academia, 2009. 156 p. ISBN 978-2-87209-956-6
2. ARRIVE, M. *Lire Jarry*. Bruxelles: Complexe, 1976. 172 p. ISBN 2870270046
3. BARTHES, R. *Théorie du texte*. Accesat [20.09.2014]. Disponibil: http://asl.univ-montp3.fr/e41slym/Barthes_THEORIE_DU_TEXTE.pdf
4. BARTHES, R. *Critique et vérité*. Paris: Seuil, 1966. 80 p. ISBN 2-02-001931-0
5. CĂLINESCU, M. *A citi, a reciti. Către o poetică a (re)lecturii*. Iași: Polirom, 2007. 431 p. ISBN 978-973-46-0766-2
6. COMPAGNON, A. *La seconde main: ou, Le travail de la citation*. Paris: Seuil, 1979. 414 p. ISBN 2-02-005058-7
7. CORNEA, P. *Introducere în teoria lecturii*. București: Minerva, 1988. 306 p.
8. ECO, U. *Lector in fabula. Cooperarea interpretativă în textele narative* / Traducere de Marina Spalas. București: Univers, 1991. 306 p. ISBN 973-34-0050-5
9. GENETTE, G. *Palimpsestes: La littérature au second degré*. Paris: Seuil, 1982. 467 p. ISBN 2-02-006116-3
10. GROEBEN, N. *Psihologia literaturii. Știința literaturii între hermeneutică și empirizare*. București: Univers, 1978. 217 p.
11. GUȚU, I. *Semnul estetic în dimensiunea nivelurilor sale de interpretare*. Chișinău: CEP USM, 2002. 197 p. ISBN 9975-70-129-9
12. JAUSS, H.R. *Pour une esthétique de la réception*. Paris: Gallimard, 1978. 305 p. ISBN 2070720144
13. JENNY, L. *La stratégie de la forme*. In: Poétique. Paris, 1976, n° 27, p.257-281.
14. KERBRAT-ORECCHIONI, C. *L'Énonciation. De la subjectivité dans le langage*. Paris: A. Colin, 1980. 290 p. ISBN 2-200-31175-3
15. Le Clézio, J.-M.G. *La Quarantaine*. Paris: Gallimard, 1995. 540 p.
16. RICŢEUR, P. *De la text la acțiune. Eseuri de hermeneutică* / Traducere de I.Pop. Cluj-Napoca: Echinoc, 1999. 400 p. ISBN 973-9114-56-8
17. RIFFATERRE, M. L'intertexte inconnu. In: *Littérature*, 1981, n° 41, p.4-7.

Prezentat la 24.09.2014